

Jaaroverzicht van bouwhistorisch onderzoek in 1997

Jan van der Hoeve, Aletta Bastmeijer

Inleiding

In het afgelopen jaar hebben veel bouwactiviteiten in de gemeente Groningen plaatsgevonden, variërend van kleinschalig periodiek onderhoud tot de aanleg van nieuwe stadswijken. Een aantal van deze werkzaamheden betrof monumenten en andere historische gebouwen, voornamelijk gesitueerd in het stadscentrum. Oude gebouwen bevatten veel informatie over de bouw-, verbouwings- en bewoningsgeschiedenis en zijn te beschouwen als een archief van steen en hout. Met de noodzakelijke vernieuwing van materiaal tijdens verbouwingen en restauraties verdwijnen altijd delen van deze informatie. Het is daarom van belang om de informatie tijdig te 'lezen' door middel van bouwhistorische waarnemingen, opnames en onderzoeken.

In het verslag wordt onderscheid gemaakt tussen bouwhistorische waarnemingen en opnames enerzijds en bouwhistorische onderzoeken en documentatie anderzijds. Bij een bouwhistorische waarneming of opname worden de opbouw, de constructie en de oude interieurafterwerkingen van een gebouw in beeld gebracht en geanalyseerd, zonder verwijdering van recente voorzetwanden, betimmeringen of afterwerkingen. Deze werkzaamheden kunnen dus geschieden als een gebouw nog gebruikt of bewoond wordt. Vaak wordt een dergelijke waarneming of opname gekoppeld aan een waardestelling, waarbij wordt aangegeven welke onderdelen van een gebouw van monumentaal of historisch belang zijn. De waardestelling kan dan als toetsingskader voor een verbouwingsplan dienen.

Bij bouwhistorisch onderzoek worden de recente voorzetwanden, betimmeringen of afterwerkingen verwijderd, waardoor de constructie van steen en hout in beeld komt. De bouwgeschiedenis valt dan af te 'lezen' aan de hand van bijvoorbeeld dichtgemetselde deuren en ramen en gewijzigde balklagen. Speciale aandacht wordt gegeven aan restanten van oude interieur-afterwerkingen in de vorm van oude beschilderingen of decoraties. Dergelijk onderzoek kan het beste geschieden tijdens een restauratie of verbouwing, op het moment dat de recente interieur-afterwerkingen worden verwijderd als onderdeel van het bouwproces. In het afgelopen jaar heeft dit uitgebreidere onderzoek plaatsgevonden in de panden: Brugstraat 13, Guyotplein 3, Noorderhaven 2, Oude Boteringestraat 43 en Oude Ebbingestraat 78 (afb. 1.).

De organisatie van de bouwhistorische werkzaamheden berust bij de Gemeente Groningen en de Stichting Monument en Materiaal. Het werk is verricht door Aletta Bastmeijer, Sikke-Bart Frieling, Maaïke de Goeij en Barbara Lampe (vrijwilligers bij de Stichting Monument en Materiaal), Aart de Gooijer en Rense Houwing (Afdeling Bouwtoezicht en Monumenten van de Gemeente Groningen), bijgestaan door Jan van der Hoeve (bureau voor bouwhistorisch onderzoek J.A. van der Hoeve, Utrecht).

Afb. 1. Situatietekening van de ligging van de gebouwen waar in 1997 bouwhistorisch onderzoek is verricht. Tekening: L. van der Meer, afdeling Landmeetkunde, Dienst RO/EZ en Studio van Stralen.

In principe wordt van elke waarneming en elk bouwhistorisch onderzoek een rapport gemaakt. Deze rapporten zijn in te zien bij de Stichting Monument en Materiaal en de Dienst RO/EZ, afdeling DIV van de Gemeente Groningen.

Dit verslag is samengesteld door A. Bastmeijer (Agricolastraat 30/32 en Poelestraat 30) en J.A. van der Hoeve. In een dergelijk verslag zijn bouwhistorische vaktermen niet te vermijden. Daarom is een verklarende woordenlijst opgenomen achterin dit jaarboek.

1. Agricolastraat 30 en 32 (geen status)

Voorafgaand aan de sloop van de panden Agricolastraat 30 en 32 heeft een korte waarneming plaatsgevonden (afb. 2). Hierbij is gebleken dat deze beide eenkamerwoningen in opzet uit het midden van de vorige eeuw stammen¹. In de 20ste eeuw hebben vele verbouwingen plaatsgevonden, waarbij de panden achterwaarts vergroot en gekoppeld zijn. Als bijzonderheid valt te melden dat in het eerste kwart van de 20ste eeuw een zeer smal winkeltje in de woonkamer van Agricolastraat 30 is ingericht. Dit was mogelijk de kleinste winkel van Groningen (afb. 3).

1. Er is geen enkele aanwijzing gevonden dat deze panden, zoals eerder werd verondersteld, in oorsprong uit de 17e eeuw stammen.

Afb. 2. Voorgevels van Agricolastraat 30 en 32 met de bijbehorende voortuinen. Rechts is de zijgevel van Agricolastraat 34 te zien.
Foto: Jan van der Hoeve.

Afb. 3. Vermoedelijk de kleinste winkel van Groningen, waarschijnlijk in het eerste kwart van de 20ste eeuw afgescheiden van de woonkamer van Agricolastraat 30.
Foto: Jan van der Hoeve.

Eerder werd vermoed dat de scheve situering van deze panden in relatie zou staan met de loop van de voormalige gracht ten oosten van het Schuitenschui-
verskwartier. Na onderzoek van oude stadsplattegronden bleek dit niet zo te zijn. Het scheve beloop ten opzichte van de Agricolastraat staat namelijk rechtstreeks in verband met een 19e-eeuws pad. Dit pad heeft eveneens de rooilijnen van de achterterreinen van de naastliggende panden bepaald (afb. 4).

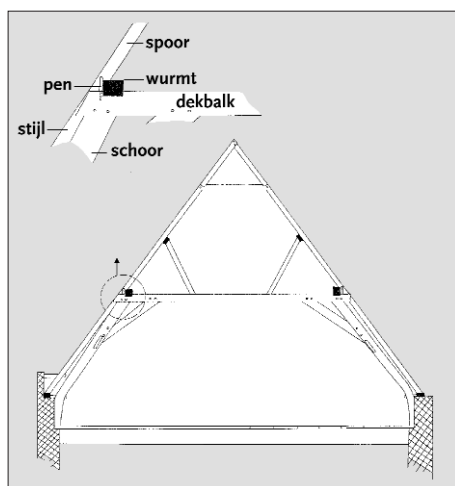
Afb. 4. Schematische plattegrond van het gebied ten oosten van het Schuitendiep, met aanduiding van het 19e-eeuwse pad ter hoogte van de huidige Agricolastraat. Tekening: Aletta Bastmeijer en Studio van Stralen.

2. A-Kerkstraat 22, armhuiszittend convent (Rijksmonument/RM)

Op introductie van de architect L.W. Barneveld was het mogelijk om de kapconstructie van de oudste vleugel van het Armhuiszittend Convent te documenteren. De kap bestaat uit gekoppelde eikenhouten sporenparen, die ondersteund worden door enkelvoudige eikenhouten gebinten (afb. 5). De sporenparen zijn voorzien van gezaagde telmerken. De gebinten hebben gesneden rechte en gebroken telmerken, waarmee een verschil tussen links en rechts kon worden gemaakt. De dekbalken zijn zowel op de zijkant als op de bovenzijde voorzien van telmerken. Ook de wurmten of flieringen zijn voorzien van telmerken, ten einde de plaats van de gebinten aan te duiden. Alle kenmerken van de constructie wijzen op een datering omstreeks 1600. Als bijzonderheid valt aan te geven, dat er naast de wurmten pennen in de dekbalken zijn aangebracht (afb. 6). Dergelijke pennen zijn bij onderzoeken in 1997 ook aangetroffen in de panden Vismarkt 40 en Poelestraat 30, die ook beide gedateerd worden omstreeks 1600. De functie van deze pennen is nog onduidelijk.

Afb. 6. Detail van de oplegging van de fliering op de dekbalk van een spant, inclusief de houten pen, van boven gezien. Foto: Aletta Bastmeijer.

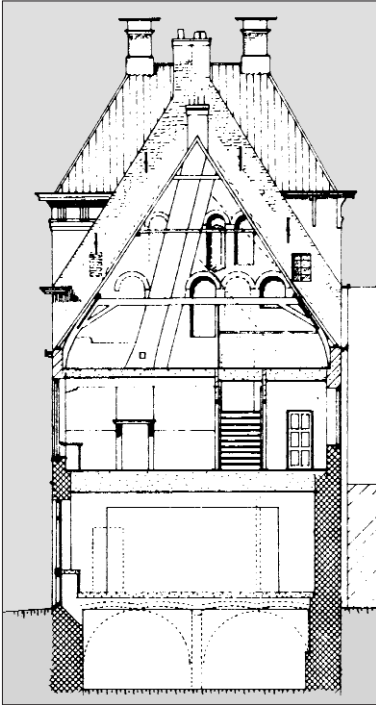

Afb. 5. Doorsnede van de eikenhouten kapconstructie van de oudste vleugel van A-Kerkstraat 22, daterend uit circa 1600. De oplegging van het wurmt op de dekbalk is uitvergroot. Tekening: Aletta Bastmeijer en Studio van Stralen

3. Grote Markt 39 (RM)

Dit van oorsprong 13e-eeuwse pand staat al lange tijd in de aandacht van (bouw)historici, omdat het een van de oudste huizen van de stad is. Bij verbouwingen hebben dan ook al meerdere waarnemingen en onderzoeken plaatsgevonden, onder meer door H. van der Wal in 1957 (afb. 7)². Bij dat onderzoek is onder meer de 13e-eeuwse achtergevel van het voorhuis in beeld gebracht, die versierd is met blindnissen. Bij de verbouwing in 1997 werd slechts de indeling van de eerste verdieping aangepast, waarbij onder meer twee rijk gedetailleerde laat-19e-eeuwse stucplafonds in het voorhuis werden gevonden (afb. 8).

2. Bos, L., Reinstra, A. en F. van der Waard, *De breede merct*, Groningen 1991.

Afb. 7. (links) Doorsnede van het achterhuis van Grote Markt 39, met aanzicht van de achtergevel van het voorhuis. De oorspronkelijke decoratie van de achtergevel van het voorhuis met rondboognissen is duidelijk zichtbaar.

Tekening: H. van der Wal en Studio van Stralen.

Afb. 8. (boven) Overzicht van een stucplafond op de eerste verdieping van het voorhuis van Grote Markt 39, circa 1880.

Foto: Jan van der Hoeve.

4. Haddingestraat 23, Lutherse Kerk (RM)

Bij de vernieuwing van de houten vloer van de Lutherse kerk zijn restanten van oudere vloeren van baksteen en plavuizen gevonden. In de vloer lagen nog de hardstenen grafzerken van Baron Carel Justus van Holsten, generaal-luitenant en kolonel van een infanterieregiment en commandeur van de stad Groningen (overleden in 1770) en zijn vrouw Magdalena Dorothea de Masclasy (overleden in 1763). Beide grafzerken (formaat: 101 × 256 cm) zijn gedecoreerd met de familiewapens, asymmetrische motieven in rococostijl en teksten (afb. 9 en 10).

Afb. 9. Grafzerk in de Lutherse kerk, detail met het familiewapen van Baron Carel Justus van Holsten geflankeerd door twee wildemannen. Foto: Jan van der Hoeve.

Afb. 10. Grafzerk in de Lutherse kerk, detail van de rechter wildeman naast het familiewapen van Baron Carel Justus van Holsten.
Foto: Jan van der Hoeve.

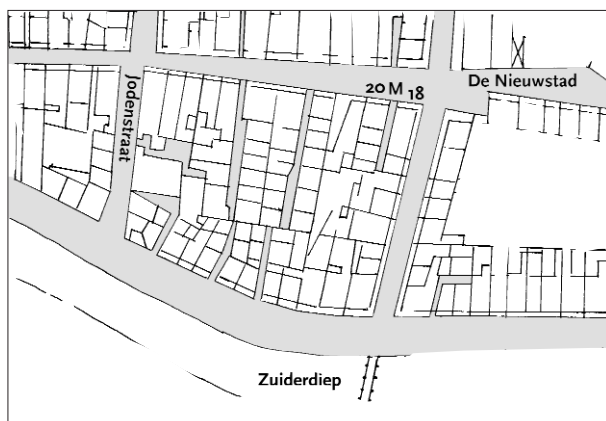
Afb. 11. Trappaal van de trap in Hoge der A 9, die tot stand is gekomen naar ontwerp van G. Nijhuis.
Foto: Jan van der Hoeve.

5. Hoge der A 9 (RM)

De geplande ontmanteling van het interieur, was de aanleiding voor een opname ter plaatse. Grote delen van de indeling en vrijwel de gehele interieur-afwerking bleken te zijn vernieuwd in 1955-'57 bij de verbouwing tot verpleeghuis voor langdurig zieken van de Stichting 'Bethesda'. Hierbij is ook het voorste deel van het pand met een verdieping verhoogd.

Op grond van het baksteenformaat wordt het oudste deel van het huidige pand gedateerd in de 16e eeuw. De voorgevel is tot stand gekomen bij een laat-18e-eeuwse of vroeg-19e-eeuwse verbouwing. De begane grond van het achterhuis dateert vermoedelijk ook uit die periode, maar is in 1905 verhoogd tot twee bouwlagen met een plat dak. Het mooi gedetailleerd trappenhuis is ook in 1905 tot stand gekomen, naar ontwerp van de architect G. Nijhuis (afb. 11).

Afb. 12. Tekening naar de kadastrale kaart van circa 1830, met aanduiding van de bebouwing ter plaatse van de panden Nieuwstad 18 en 20 en de Markusgang (M).
Tekening: Erik Bürmann en Studio van Stralen.

6. Nieuwstad 18 en 20 (geen status)

Naar aanleiding van een slooopaanvraag heeft een onderzoek van de bouwdo-siers van de panden plaatsgevonden. Hierbij bleken de panden vrijwel geheel uit de vroege 20ste eeuw te dateren en meermalen verbouwd te zijn, zodat geconclu-deerd kon worden dat bouwhistorisch onderzoek betrekkelijk weinig gegevens zou opleveren.

Nieuwstad 18 bleek te zijn gebouwd in 1910 als sigarenfabriek, ter plaatse van vier 'kameren' of eenkamerwoningen van de voormalige Markusgang (afb. 12). Volgens de bouwtekening zijn gedeelten van de voor- en zijgevel van de be-staande bebouwing bewaard gebleven. Het naastgelegen pand Nieuwstad 20 is een fabrieksgebouw uit 1913, dat tussen de bestaande bebouwing is geplaatst.

Afb. 13. Kachelnis in Noorderhaven 22 / Oude Kijk-in-'t-Jatstraat 66. Foto: Maaïke de Goeij.

Afb. 14. Zandstenen kruisvenster op de eerste verdieping van de achtergevel van Oude Boteringestraat 43 tijdens de ontleistering. Foto: Sikke-Bart Frieling.

7. Noorderhaven 2/ Oude Kijk in 't Jatstraat 66 (Beeldbepalend pand/BBP)

Naar aanleiding van verbouwingsplannen, hebben een bouwhistorische opna-me en waardestelling van dit pand plaatsgevonden. Bij de uitvoering van de werkzaamheden hebben aanvullende waarnemingen plaatsgevonden.

Dit karakteristieke hoekpand dateert in eerste opzet uit de eerste helft van de 17e eeuw. Dat geldt voor de gevels, de balklagen en de kapconstructie. De kap-constructie bestaat uit gekantrechte naalddhouten sporenparen, alle voorzien van gezaagde telmerken. De ondersteuning bestaat uit enkelvoudige gebinten, sa-mengesteld uit eikenhouten krommers en korbeels, naalddhouten dekbalken en grenenhouten flieringen. De toepassing van verschillende soorten hout voor de

kapconstructie is karakteristiek voor de eerste helft van de 17e eeuw. Het huidige aanzien is in belangrijke mate bepaald door een midden-19e-eeuwse verbouwing, waarbij de gevels, de indeling en interieur-afwerking zijn gemoderniseerd. Onder meer zijn kachelnissen aangebracht (afb. 13). Toen men in de voorkamer op de eerste verdieping een lagere kachel plaatste, heeft men imitatietegeltjes in de nis geplakt om het gezelliger te doen lijken. Kort na 1900 hebben enige wijzigingen plaatsgevonden, waarbij onder andere de interieurafwerking is gemoderniseerd. Bij de ontmanteling zijn restanten van decoratieve beschildering gevonden, zowel op het stucplafond als op de wanden.

8. Oude Boteringestraat 43 (RM)

Bij de herbestemming van het pand Oude Boteringestraat 43 zijn het 19e-eeuwse trappenhuis en de twee achterhuizen gesloopt, waardoor de achtergevel van het voorhuis vrij kwam. Ter plaatse van de aansluiting van de zijmuur van het trappenhuis op de achtergevel kwam een gedeelte van een natuurstenen kozijn in het zicht. Na een voorzichtige ontleistering bleek dit een kruiskozijn te zijn, dat behoorde bij de oorspronkelijke opzet van de achtergevel (afb. 14). Het kozijn is in twee fasen dichtgezet. In eerste instantie zijn gedeelten van de onderste twee openingen dichtgemetseld, volgens het beloop van het dak van een aanbouw. De natuurstenen onderdelen van het kozijn zijn toen okerkleurig beschilderd. In een volgende fase is het kozijn geheel dichtgemetseld en voorzien van een pleisterlaag, ten behoeve van de plaatsing van een trappenhuis.

Ook heeft documentatie plaatsgevonden van de kelder onder de achterkamer in het voorhuis, die tijdens de bouwwerkzaamheden ingestort is. Daarbij viel duidelijk vast te stellen, dat de overwelling in twee fasen tot stand was gekomen. Het onderste deel van het gewelf behoorde tot de oorspronkelijke constructie. Het bovenste deel was van jongere datum en kennelijk aangebracht na de instorting van het oorspronkelijke gewelf.

9. Poelestraat 30 (BBP)

Als voorbereiding van een geplande grootschalige verbouwing van het bioscoopcomplex in de Poelestraat heeft een bouwhistorische opname plaatsgevonden. Hierbij is gebleken dat het pand een ingewikkelde bouwgeschiedenis heeft, die pas bij een onderzoek tijdens een verbouwing kan worden opgehelderd. Aan de hand van het metselwerk in de westelijke zijgevel kan worden vastgesteld dat het voorhuis in zijn huidige opzet in de 15e eeuw tot stand is gekomen.

Omstreeks 1600 zijn de balklagen en de kapconstructie vernieuwd. Daarbij zijn in de kap onderdelen van de oude constructie hergebruikt. Kort daarna zijn aan de achterzijde (noordzijde) van het voorhuis uitbreidingen gerealiseerd, waarin tenminste vier bouwfasen zijn te onderscheiden. De huidige lijstgevel aan de voorzijde heeft zijn vorm te danken aan verbouwingen in de 18e en 19e eeuw (afb. 15). Sinds het begin van de 19e eeuw is het gebouw in bezit van het Natuurkundig Genootschap (opgericht in 1801). Rond 1825 is het gebouw uitgebreid met het zalengebouw. Dit ruim 30 meter lange, tweelaags gebouw met zadeldak deed dienst als sociëteitsruimte voor het genootschap. Van de zaal op de verdieping zijn in het archief foto's gevonden van de oorspronkelijke afwerking in een rijke neo-egyptische stijl (afb. 16). In 1924 is achter het zalengebouw een aanbouw toegevoegd met kleedruimtes voor de optredende artiesten, het zo-

Afb. 15. Voorgevel van Poelestraat 30, omstreeks 1910. Bij de verbouwing in 1967 zijn het souterrain en de begane grond vervangen door een grote bioscoopruimte. Foto: P.B. Kramer, collectie Groninger Archieven.

Afb. 16. Begane grond van het concerthuis van Poelestraat 30, omstreeks 1930. Bij de recente werkzaamheden zijn kleine fragmenten van het stucwerk in neo-egyptische en empire motieven gevonden. Foto: Joël de Lange, collectie Groninger Archieven.

genaamde pakhuisje. In 1967 is het pand verbouwd tot bioscoop, waarvoor de begane grond van het voorhuis is verbouwd tot een brede open portiek.

Vooruitlopend op de verbouwing heeft in 1997 een renovatie van de grote zaal op de verdieping van het zalengebouw plaatsgevonden. Hierbij kwamen restanten van enkele rookkanalen en delen van het stucplafond in zicht, die bij de bouw rond 1825 werden aangebracht.

10. Vismarkt 40 (RM)

Naar aanleiding van verschillende verbouwings- en herinrichtingsplannen heeft een bouwhistorische opname plaatsgevonden van het pand Vismarkt 40. Gezien het bijzondere karakter van de kapconstructie, heeft aansluitend een opmeting en documentatie plaatsgevonden.

Het pand Vismarkt 40 dateert in zijn eerste opzet vermoedelijk uit de 14e eeuw, zoals kon worden vastgesteld aan het metselwerk van de zijgevel. Een recente opname in het buurpand Vismarkt 38 (mei 1998) maakte duidelijk dat het pand vrij stond op een groot perceel, vermoedelijk tot in de 16e eeuw. Blijkens de kaart van Haubois (1634) stond er toen een gebouw tegen de oostgevel, dat vermoedelijk in de 18e eeuw is gesplitst in de huizen Vismarkt 36 en 38.

Bij een grondige verbouwing in de 16e eeuw heeft het pand zijn huidige massa en opzet gekregen. Van deze fase zijn onder meer de kelders, de balklagen en kapconstructie bewaard gebleven. Het huis is vanouds in tweeën verdeeld door middel van een bakstenen dwarswand. Deze wand is in de kelder nog bewaard gebleven. In de kapconstructie viel de plaats van de dwarsmuur ook nog goed vast te stellen. In 1723 werd de huidige klokgevel met zandstenen decoraties en een bordes voor het pand geplaatst (afb. 17). Boven in de gevel zijn de wapens te zien van de stad Groningen (de dubbelkoppige adelaar) en van de familie Du Chesnay. Van de interieurvernieuwing uit deze periode zijn onder meer het stucplafond in de hal van de bel-etage, enige vensters in de achter- en zijgevel aan de oostzijde en de hijskapel in de gevel aan de Haddingestraat (afb. 18) bewaard gebleven. Van de 19e-eeuwse vernieuwingen is onder meer het empire-stucplafond in de voorkamer van de bel-etage behouden. De gaaf en compleet bewaarde dienstbodenvertrekken op de zolder dateren uit circa 1900. Uit die periode da-

Afb. 17. Voorgevel van Vismarkt 40,
1723.
Foto: Jan van der Hoeve.

Afb. 18. Hijkskapel op de zijgevel van Vismarkt 40, 1723. Foto: Jan van der Hoeve.

teert vermoedelijk ook het geschilderde gordijn van het bovenste venster in de voorgevel.

Bij de verbouwing tot kantoor of winkel in het begin van de twintigste eeuw is de indeling van de begane grond grotendeels verwijderd, met uitzondering van de voorkamer op de begane grond. Omstreeks 1940 is het oude achterhuis gesloopt en is er een nieuw gebouwd.

Verder hebben nog waarnemingen tijdens verbouwingen, waardestellingen van monumenten voorafgaande aan verbouwingen en bouwhistorische opnames plaatsgevonden in de panden:

11. **Brugstraat 13**
(aanvullende waarnemingen)³
12. **Carolieweg 28**
(aanvullende waarneming)
13. **Folkingestraat 15**
(bouwhistorische waardestelling)
14. **Gelkingestraat 18**
(documentatie van de achtergevel)
15. **Gelkingestraat 20**
(bouwhistorische opname)
16. **Grote Kromme Elleboog 8 en 10**
(bouwhistorische opname)
17. **Guyotplein 2**
(documentatie van de kapconstructie uit 1822)
18. **Guyotplein 3**
(uitvoerig bouwhistorisch onderzoek tijdens de restauratie)
19. **Haddingestraat 35**
(documentatie, voorafgaande aan sloop)
20. **Kleine der A 3**
(documentatie van funderingen)
21. **Martinikerkhof 14**
(documentatie van 17e-eeuws muurwerk)
22. **Nieuwe Ebbingestraat 59**
(bouwhistorische verkenning)
23. **Nieuwe Kijk in't Jatstraat 66-70**
(bouwhistorische waardestelling)
24. **Oude Ebbingestraat 78**
(uitvoerig bouwhistorisch onderzoek tijdens de verbouwing)
25. **Peperstraat 19/21**
(bouwhistorische waardestelling)
26. **Schoolstraat 7**
(bouwhistorische waardestelling)
27. **Schoolstraat 9/11**
(bouwhistorische waardestelling)
28. **Turftorenstraat 24**
(bouwhistorische opname)
29. **Vismarkt 6**
(bouwhistorisch onderzoek tijdens de verbouwing)
30. **Zuiderweg 64, Hoogkerk**
(bouwhistorische opname, voorafgaand aan sloop)
31. **Zwanestraat 16/18**
(documentatie, voorafgaand aan sloop)
32. **Zwanestraat 28/28a**
(bouwhistorische waardestelling)

3. Zie ook: *Hervonden Stad* 1997, 23.